

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СУДУ В ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена особливостям участі суду або судді в цивільних процесуальних відносинах, зокрема в справах, де суд або суддя може виступати особою, яка бере участь у справі.

Ключові слова: суд, цивільне судочинство, суб'єкт цивільних процесуальних відносин.

Статья посвящена особенностям участия суда в гражданских процессуальных отношениях, в частности в делах, в которых суд или судья выступает как лицо, которое принимает участие в деле.

Ключевые слова: суд, гражданское судопроизводство, субъект гражданских процессуальных отношений.

Article is devoted to features of participation of the court or judge in civil procedural relationships, particularly in cases where a court or judge may be a person who is involved in case.

Keywords: court, civil proceedings, the subject of civil procedural relationships.

В умовах здобуття Україною незалежності, стрімкого розвитку економічних відносин підвищується роль суду у забезпеченні законних прав та інтересів громадян при їх зверненні до суду. Разом із тим, аналіз правозастосовної практики свідчить, що останнім часом збільшилася практика участі суду в якості відповідача як органу, що здійснює правосуддя, за зверненнями громадян.

Місце суду як суб'єкта цивільних процесуальних відносин було предметом розгляду таких правників як А.Г. Давтян, В.В. Яркова, І.В. Решетнікова, М.С. Шакарян, О.В. Колісник, С.Я. Фурси, О.Толочко, Д. Віткаускас. Питання про суд як учасника (суб'єкт) цивільних процесуальних відносин водночас є недостатньо дослідженим.

Метою даної статті є розгляд особливостей участі суду в цивільних процесуальних відносинах, зокрема в яких суд або суддя може виступати в справах позовного, наказного або окремого провадження.

В доктрині цивільного процесуального права закріпилися положення про те, що суд є особливим учасником цивільних процесуальних правовідносин, який наділений керівною функцією та бере участь у всіх процесуальних правовідносинах. Так Д.М. Чечот зазначає, що зазначає, що особливістю цивільних процесуальних правовідносин є те, що вони завжди мають владний, державно-правовий характер, в силу чого мають особливу структуру, при якій обов'язковим суб'єктом будь-яких процесуальних правовідносин є суд [1].

Серед вчених процесуалістів існують наступні підходи до визначення місця суду у загальній класифікації суб'єктів цивільних процесуальних відносин. Так, І.В. Решетнікова та В.В. Ярков класифікують суб'єктів цивільних процесуальних відносин в залежності від ролі, яку вони виконують на три групи: суди; особи, що беруть участь у справі; особи, що сприяють правосуддю.

При цьому основними ознаками суду як суб'єкта цивільних процесуальних відносин є те, що суд є необхідний учасник цивільних процесуальних відносин, без якого неможливий розгляд справи. Взаємозв'язок прав і обов'язку суду полягає в обов'язку суду в особі головуючого в справі слідувати за порядком в залі, якому кореспондує право накладення штрафу на порушника, видалення із залу судового засідання та ін. Суд не має матеріально-правової зацікавленості, так як не є суб'єктом спірного правовідношення, а має процесуальну зацікавленість у вирішенні справи (швидкий і правильний розгляд справи), тобто процесуальний інтерес суду не знаходиться на якійсь стороні [2; 28; 3; 60-61].

Визначення суду є важливим не тільки для уникнення подальшого притягнення суду як відповідача у якості органу, що здійснює правосуддя, а й для ефективної реалізації права кожної особи на розгляд його справи неупередженим, законним складом суду в розумний строк надзвичайно важливою є ст. 6 Європейської конвенції з прав людини.

Під "судом" слід розуміти орган, повноважний розглядати на основі правових норм у ході встановленої

законом процедури будь-які питання, що належать до його компетенції, і виносити рішення, що мають обов'язкову силу. Не обов'язково, щоб суд був складовою частиною існуючої в даній країні судової системи, але необхідна наявність у нього деяких основоположних:

- незалежність від виконавчої влади і від сторін;
- незмінність повноважень упродовж достатнього строку;
- судової процедури, яка забезпечувала б достатню гарантію справедливого рішення в кожному окремому випадку [4].

Доступність правосуддя – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливості та ефективного судового захисту, що конкретизується в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, безперешкодного звернення будь-якої заінтересованої особи до суду [5].

Отже, доступність правосуддя є важливим елементом належності суду та забезпечує ефективних захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів осіб.

Місце суду в загальній класифікації суб'єктів цивільних процесуальних відносин визначається окремо. Так, у ЦПК України виділяють осіб, які беруть участь у справі; інших учасників цивільного процесу та суд. Згідно зі ст. 26 ЦПК України у справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб; у справах наказного та окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники; у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. До інших учасників цивільного процесу відповідно до ст. 47 ЦПК України відносять таких учасників цивільного процесу: секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу [6].

Проте не можна не брати до уваги ст. 18 ЦПК України, де суд, не віднесений до жодної з груп учасників, визначається особливим суб'єктом, і учасником цивільних процесуальних відносин, а його участь в процесі реалізується через конкретний склад, виходячи з положень вище зазначеної статті.

На думку О.В. Колісник, суд конкретної інстанції, будучи суб'єктом цивільного процесуального права, при вирішенні конкретної цивільної справи втілюється в певний склад суду і відповідно стає суб'єктом цивільних процесуальних відносин [7; 15]. Тобто, з потенційного учасника цивільних процесуальних відносин суд визначеної інстанції перетворюється на учасника реального – в особі конкретного складу суду. При цьому правовий статус суду як суб'єкта цивільного процесуального права охоплює всі можливі повноваження суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій, а правовий статус суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідно-

син охоплює повноваження складу суду під час провадження в конкретній справі.

О.В. Колісник також зауважує, що про цивільну процесуальну правосуб'єктність суду можна говорити як про його здатність бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що має виявлятися у відповідності судового органу вимогам цивільної юрисдикції і підсудності, а також у повноважності складу суду та окремих його членів здійснювати правосуддя в цивільних справах за умов дотримання вимог до формування певного складу суду і за відсутності обставин, які унеможливають здійснення ним правосуддя в цивільних справах [7; 20].

Але судова практика свідчить про те, що суд може набувати і іншого процесуального статусу в цивільному процесі, зокрема, стати відповідачем у цивільній справі.

Зокрема, є приклад розгляду Верховним Судом України справи проти голови Білогірського районного суду Автономної Республіки Крим та ГУ Державного казначейства в АРК про незаконне порушення кримінальну справу за скоєння злочину, передбаченого ч.2 ст. 125 КК. У своїй скарзі позивачка посилається на невідповідність висновків судів обставинам справи, неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права й просить скасувати судові рішення й передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Суду першої та другої інстанцій відмовили їй у задоволенні вимог, виходячи із того, що вказана справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства відповідно до ст. 15 ЦПК, а передбачені законом підстави для відшкодування позивачці моральної шкоди відсутні. Але Верховний Суд України постановив, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з наступних підстав. Конституцією встановлено, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону, вплив на них у будь-який спосіб забороняється і що однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом (ст.ст. 126, 129). Згідно із зазначеними положеннями Конституції судові рішення і відповідно дії або бездіяльність судів (суддів) з питань здійснення правосуддя (пов'язаних із підготовкою й розглядом справ у судових інстанціях) можуть оскаржуватися у визначеному порядку до суду вищої інстанції, а не в інший суд першої інстанції, оскільки це порушувало б і принцип незалежності суддів і заборону втручання у вирішення справи незалежним судом. Суд є органом, який розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, посадових і службових осіб, а його рішення (дії, бездіяльність) оскаржуються лише в порядку, визначеному у ст. 129 Конституції і законодавством про судочинство. Здійснення правосуддя в Україні врегульовано конституційними органами окремо від діяльності інших органів влади. Відповідно до ст. 62 Конституції матеріальна й моральна шкода, завдана безпідставним засудженням, відшкодовується державою лише у разі скасування вироку як неправосудного. Проте й у цьому разі за заподіяну особі шкоду відповідає не суд або суддя, а держава.

Таким чином, ВС України вказує про те, що суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі, винятками є лише випадки, коли суд (суддя) виступає не як орган (особа), що здійснює правосуддя, а як будь-яка інша установа (особа). Заяви, скарги, спрямовані на дії судді при здійсненні правосуддя, не підлягають розглядові в суді першої інстанції, оскільки відповідно до закону є

інший механізм усунення помилок і недоліків, допущених при здійсненні правосуддя [8].

Слід також враховувати те, що у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду від 13.06.2007 №8 "Про незалежність судової влади" роз'яснено, що виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством. Оскарження у будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченими процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв з таким предметом [9].

Таким чином, суд може виступати стороною по справі не як орган державної влади, який здійснює правосуддя, а тільки як установа, що здійснює господарську діяльність. В таких випадках, інтереси суду представляє голова суду або за його дорученням представник суду.

У ст. 108 ЦПК України встановлено єдину особливість провадження у цивільних справах, у яких однією із сторін є суд або суддя, за участю суду або судді в якості сторін спору – особливий порядок визначення підсудності таких справ. Отже, якщо у цивільній справі однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін. Підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд України або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності [10]. Але на нашу думку, особливі правила підсудності не охоплюють всі особливості, які можуть виникнути при розгляді такої категорії справ, у яких однією із сторін є суд або суддя.

Враховуючи вказані у ст. 108 ЦПК України положення про те, що суд або суддя може бути стороною в справі, слід проаналізувати більш широко. Виходячи із того, що суд може бути стороною або учасником справи, слід визначити, чи може бути третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, або третьою особою, яка не заявляє самостійних вимоги на предмет спору?

Виходячи із загальних положень про наказне та окреме провадження, слід визнати, що суд не може виступати ні в якості заявника, ні в якості заінтересованої особи у даних категоріях справ. Тоді як суддя, як фізична особа, може брати участь у даних справах, єдиною особливістю їх розгляду за його участі буде проблема визначення підсудності, оскільки відповідно до ст. 108 ЦПК України вона буде визначатися або законом, або ухвалою судді вищої інстанції. Як вказує В.В. Комаров та Н.Ю. Сакара, у разі звернення судді із позовною заявою до суду, підсудність буде визначатися за загальними правилами, тобто за місцезнаходженням суду, а після її реєстрації та оформлення відповідно до ст. 118 ЦПК України вона буде передаватися до апеляційного суду, де буде вирішуватися питання про те, який суд має її розглядати [11, с. 185]. Таким чином, можна вирішити питання із визначення підсудності у справах окремого та наказного провадження, де заявником буде виступати суддя.

Визначаючи можливість та підстави участі суду в якості третьої особи в справі, слід виходити із загальних положень про інститут третіх осіб в цивільному процесі. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору характеризуються наявністю матеріально-правової заінтересованості у справі, вони є учасником правових відносин, з яких виник спір. В спорі їх цікавить конкретний результат, якого вони бажають досягнути, і що суперечить інтересам сторін, які беруть участь у справі. Процесуальна заінтересованість їх участі у справі полягає в їх небажанні допустити не-

сприятливого рішення суду, яким можуть зачіпати їх права та законні інтереси. Тобто, треті особи в цивільному процесі – це особи, які прямо зацікавлені у вирішенні спору на свою користь і могли б бути стороною в справі, що і відображає їх назва – ніби "третья" сторона спору в процесі. Але треті особи вступають в вже розпочату справу, що може призвести до ускладнень провадження, якщо в якості третьої особи виступає суд або суддя. Як ми вже вказували, істотною особливістю даних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя, є особливий порядок визначення підсудності. У разі звернення суду або судді із заявою в якості третьої особи до суду, слід виходити із того, яка категорія справ розглядається. Якщо мова йде про загальні правила підсудності, яким підсудність справ визначається місцем проживання відповідача, то у разі вступу в процес суду або судді в якості третьої особи, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору, а виступає на боці відповідача, виникне питання про належне забезпечення неупередженості розгляду справи. Цю проблему можна вирішити, зупинивши провадження у справі до вирішення вищестоящим судом питання про підсудність цієї справи.

Тому, ми пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 108 і більш конкретно визначити правила підсудності за участі суду або судді, виклавши її в наступній редакції: "Якщо у цивільній справі одним із учасників є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін. У разі звернення суду або судді в якості третьої особи в справі, суд має призупинити розгляд справи до вирішення вищестоящим судом питання про підсудність розгляду даної справи".

Отже, суд є одним із учасників процесу, який здійснює правосуддя та сприяє його здійсненню. Але, водночас, слід визнати, що суд або суддя можуть виступати у цивільному процесі в якості сторони – позивача або відповідача відповідно до норм ст. 108 ЦПК України. Особливістю розгляду даних справ буде спеціальний порядок визначення їх підсудності ухвалою вищестоячого судді. Слід визнати, що суддя як фізична особа може брати також участь у справах окремого та наказного провадження, особливостями розгляду яких також буде визначення правил підсудності розгляду цих справ.

Проведене нами дослідження дозволяє визнати, що суд може також виступати в якості третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору в справі,

оскільки участь суду або судді в матеріально-правових відносинах, з яких може виникнути спір, не обмежена, внаслідок цього в суду або судді може виникнути необхідність захисту своїх прав, свобод та законних інтересів в судовому порядку.

Таким чином, слід визнати, що суд може виступати в цивільному процесі в якості сторони у справ, а також третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору в справі. Участь суду в інших категоріях цивільних справ не уявляється можливою. Тоді як участь судді в цивільному процесі можлива як в якості сторони справ, третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору в справі, а також третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги на предмет спору в справі, а також заявника або заінтересованої особи в справах наказного або окремого провадження.

Питання, які піднімалися в даному дослідженні, мають важливе значення як для теорії цивільної процесуальної науки так, і для судової практики, а тому безумовно, вимагають подальшого ґрунтовного дослідження та аналізу. Зокрема, науковий і практичний інтерес представляє підстави і особливості участі судді в якості представника в цивільному процесі.

1. Чечот Д.М. Избранные труды по гражданскому процессу. – СПб.: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – С. 88. Решетникова И.В., Янков В.В. Гражданский процесс. – М.: Издательство НОРМА (Издательство группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. – С.28. 3. Гражданский процесс : учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 "Юриспруденция" и по специальности 021100 "Юриспруденция" / [Абушенко Д.Б. и др.]; отв. ред. – В.В. Янков. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – С.60-61. 4. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ "ВПОЛ", 2004. – С. 244. 5. Н. Сакара Проблема доступності правосуддя у цивільних справах Право України, 2004 № 1 С. 105 – 109. 6. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст.492. 7. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Колісник Олена Вікторівна. – Х., 2008. – С. 15, 20. 8. Ухвала Верховного Суду України від 23 березня 2011 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. [електронний ресурс] // режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/> 9. Верховна Рада України. [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> 10. Цивільний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 15 лист. 2010 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2010. – С.51. 1. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: Монографія / [Комаров В.В. та ін.]; за заг. ред. В.В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с. – С. 185.

Надійшла до редколегії 20.09.11

О. Коваленко, здобувач

ПОВТОРНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ В ОКРЕМИХ ПАМ'ЯТКАХ ПРАВА, ЩО ДІЯЛИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

В статті представлено результати дослідження окремих історичних пам'яток права, що діяли на території сучасної України, в аспекті регламентації повторності злочинів як окремого різновиду їх множинності.

Ключові слова: повторний злочин, повторність злочинів.

В статті представлені результати дослідження деяких історичних пам'яток права, які діяли на території сучасної України, в аспекті регламентації повторності злочинів як окремого різновиду їх множинності.

Ключевые слова: повторное преступление, повторность преступлений.

The paper presents the research's results of individual historical monuments of law that operated in the territory of modern Ukraine, in terms of regulation frequency crimes as a separate kind of plurality.

Key words: repetition of crimes, frequency crimes.

Вступ.

Повноцінне дослідження повторності злочинів, яке вперше проводиться в Україні після набрання чинності Кримінальним кодексом України від 5 квітня 2001 року (далі – КК, КК України 2001 р.), передбачає, зокрема, з'ясування історичних аспектів правової регламентації цього явища. Вивчення основних джерел права, що діяли на теренах сучасної України, дозволяє дійти за-

гального висновку: повторність злочинів як окремих різновидів їх множинності завжди включалась до предмету кримінально-правового регулювання. Зокрема, історія розвитку як українського кримінального законодавства, так і кримінального законодавства інших держав, показує, що повторність злочинів завжди входила до кола обставин, які посилювали відповідальність та покарання. Перелік обтяжуючих обставин в історичному

© Коваленко О., 2011